

A német írás (*Deutsche Schrift*)

A kárpát-medencei levéltárak jelentős mennyiségű német nyelvű iratanyagot őriznek. Ezeknek az iratoknak nemcsak mennyisége, hanem forrásértéke is figyelemre méltó. A német nyelvű irataink túlnyomó többségét közkeletű szóhasználatunkkal élve német írással (*deutsche Schrift*) írták.

A Magyar Királyság területén a XIV–XV. században német nyelvű városi könyvek, oklevelek, a városi igazgatás különféle írásbeli termékei

A XVI. századtól a királyi Magyarország területén német nyelvű városi iskolák terjesztették az írástudást. A Magyar Kamara a német polgárságú városokkal németül levelezett, valamint németül írta jelentéseit a bécsi Udvari Kamarának. A Magyar Kancelláriája németül levelezett az udvari társhivatalokkal. II. József korában, majd a Bach-korszakban különösen nagy jelentősége lett a német hivatali írásbeliségnek.

A magán birtokigazgatás területén a német nyelvű írásbeliség a XVIII. században és a XIX. század első felében leginkább a Dunántúlon jelent meg.

Vázlatos írástörténet

– A 'gót írás' megnevezés félrevezető. A XVIII. századot követően kezdték így hívni a gótikus építészeti stílussal való hasonlósága miatt. (csúcsos-szögletes elemek)

– Eredete a XI. század végi Észak-Franciaország. Az első német nyelvű oklevelek az ide legközelebb eső területeken, az Alsó-Rajnavidéken jelentek meg és onnan terjedtek tovább a XIII. századtól. A XVI. században fejlődött ki a német folyó (*kurrent*) írás.

A gót betűs írás első változata a **textúra** volt, az elnevezés a szöveg sűrű szövetére utal. Ennél az írásnál kerül elsőként az i-re pont, hogy ne keverjék össze az n, m betűk azonos alakú részeivel. A gót betűs írás a XII–XV. században Európa nagy részén a kódexekben és még a kőbe vésett feliratokon is kiszorítja a korábbi ún. kapitálíst.

A textúrából alakult ki a nyomtatott írás első formája, Gutenberg első nyomtatványait textúrából szedte.

A **textúra** változatait az 'o' alakja alapján különböztetik meg. Eredetileg a két széle egyenes vonal, a betű egy hatszöghöz hasonlít. A **bastarda** vagy **schwabacher** teteje és alja hegyes, mindkét oldala görbe. Dél-Európában alakult ki a **rotunda**, amely ovális. A XVI. században megjelent **fraktúr** bal oldala egyenes, jobb oldala görbült.

A **schwabacher** Csehország, Németország, Észak-Európa írása. A XVI. századtól népszerű, Luther is ezt használta, így szakítva a textúra/rotunda katolikus hagyományaival. Jellemzően a népelveken írt könyvek betűje.

A különféle *gótikus* írásfajták mellett a XV. század második felétől terjedt el a **humanista** vagy **latin írás**, amely az antik hagyományokhoz közelebb állt. A német nyelv kivételével a latin és a többi nép nyelvű írásbeliségnél a humanista írás fokozatosan kiszorította a barbárnak tartott textúra változatokat. A gót betűkkel végleg 1550 után szakítottak a magyarországi és erdélyi nyomdászok. Heltai Gáspár kolozsvári nyomdájában bevezette a magyar nyelvre az itáliai (humanista) antikva használatát. Az írásfajták kettőssége (német írás – humanista írás) viszont a német nyelvterületeken a XX. század derekáig megőrizték.

Az újkorban az alábbi három fő formáját használták a német írásnak:

- fraktúr
- kancelláriai
- kurzív

– A XVII. században jellemzőek az írás mesterei (*Schreibmeister*). A rézmetszés technikája lehetővé teszi a tollvonás finomságainak sokszorosítását. Ábécés-könyvek gazdagon kalligrafált példákkal.

A fraktúr-antikva különbségek

a fraktúr betűk egymással összehangoltak, a betűformák jobban elkülönülnek grafikailag
a humanista írásból kifejlesztett antiqua betűk viszont egymástól függetlenül állnak
a fraktúrban a kis- és nagybetűk nem két külön írásfajtból származnak mint a latin írásban, hanem egységes stílust képviselnek.

A **kancelláriai írás** a kalligrafikus, díszes rajzolt írás. A betűk azonban itt már nem külön, egymástól függetlenül állnak, mint a könyvírásszerű fraktúr írásé, hanem egymással össze vannak kötve, ennyiben tehát az egyszerű folyóíráshoz (kurzív) hasonló.

ünnepélyes okleveleket állítottak ki ilyen módon

a XVIII. századtól kezdve kancelláriai írással írt összefüggő szövegek megírtak.

A **kurzív** a leggyakrabban használt, tehát gyakorlatilag a legfontosabb újkori német írásforma. Elterjedése miatt sokféle változat, sokféle sajátos írásstílus.

A kurzív jellemzői

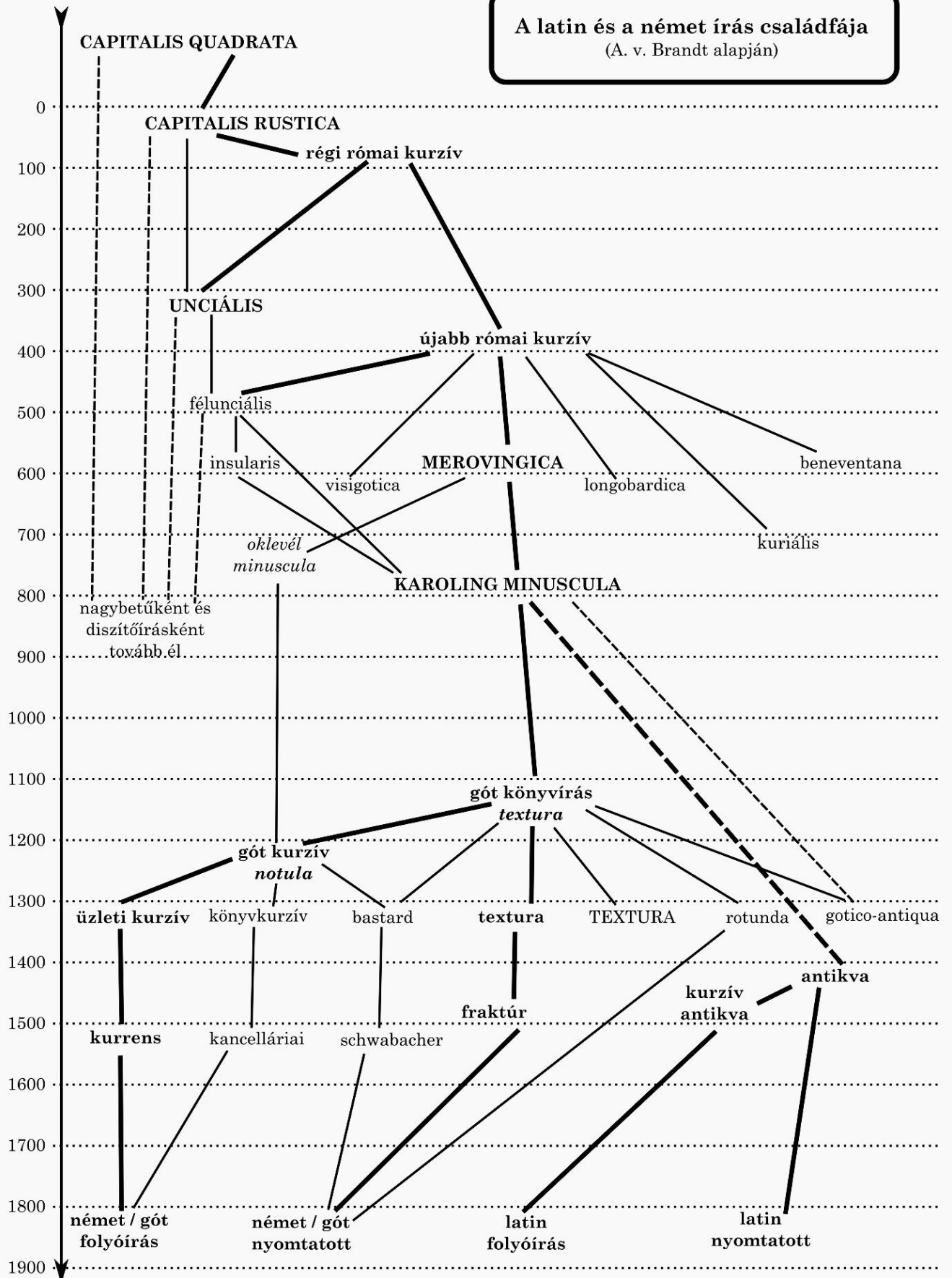
1. a barokk stílus hatása erősen rányomta bélyegét
2. a rövidítések használata még rendkívül intenzív
3. a mássalhangzó kettőzéseknek, háromszorozások régebbi korra utaló sűrű alkalmazása
 - szóban forgó német írás részben felhasználja a latin paleográfiából ismert rövidítési rendszert és jeleket, részben más értelemben használja azokat, részben pedig egészen újakat alkot.
 - nagy előszeretettel alkalmaznak rövidítéseket ott is, ahol a rövidített szó egészben való kiírása kevesebb fáradsággal járt volna, egyszerűbb és gyorsabb lett volna, mint a rövidítés alkalmazása, különösen a szavak utolsó szótagját pótolták rövidítési jellel
 - a rövidített szó kiírt részéhez, illetőleg sok esetben csak egyetlen kiírt betűjéhez több rövidítési jelet is fűznek.
 - sok esetben a szókezdet egyetlen betűjének kiírásával és a szó rövidítés céljából történt megszakítására utaló jel hozzáadásával rövidítenek egy-egy szót.
 - a helyesírás területén ebben a korszakban még meglehetősen összevisszaság uralkodik. A XVI. században megfigyelhető azonban, hogy egyre több főnevet írtak nagybetűvel.
4. **Ligatúrák** (betűösszevonások) használata. A XV. században még annyi a ligatúra, hogy Gutenbergnek első bibliakiadásához 24 helyett 243 féle kisbetűre volt szüksége.
5. Az u feletti ékezet (pipa) az u-nak az n-től való megkülönböztetését szolgálja.

A XVII. és XVIII. században a nürnbergi és a szász hatás a meghatározó. A porosz területeken 1714-től törvényileg a normalizált német kurzív lett a kötelező iskolai – ez a teljes német nyelvterületre hatott.

A XIX. századtól a fém tollhegyek elterjedése befolyásolta az írásképet. Akár 45 fokkal is megdöntött betűk terjedtek el. (nem csak a német írásnál!)

1911-től a Ludwig Sütterlin által készített 'álló' német és latin írást vezették be, viszont Ausztria továbbra is a dőlt kurzívnál maradt.

A latin és a német írás családfája
(A. v. Brandt alapján)

CAPITALIS QUADRATA	ARCIVRYMTENVISATERITSVSPEND
CAPITALIS RUSTICA	CUM PROPERANT ALII TURINIS EOLIBUS AURAS
régi római kurzív	SINE DENYNTIANTONE XETTE OT
UNCIÁLIS	HERODOTU SHISTORIARUM SCRIP
újabb római kurzív	Inas p̄r̄x̄th̄u l̄ch̄ndiq̄on r̄aradi q̄om m̄unq̄p̄u a t̄o m̄o q̄u d̄
császári kurzív	pn̄p̄r̄t̄at̄r̄ n̄ḡn̄f̄ic̄at̄īo n̄e c̄o z̄no f̄
félunciális	prop̄het̄at̄r̄ n̄ḡn̄f̄ic̄at̄īo n̄e c̄o z̄no f̄
insularis	Gr̄ath̄eo loci ubi plamm̄ar̄ Imp̄et̄ur̄ max̄
visigotica	religionis. p̄topos̄itum call̄ diauāl̄. magis quā deuo
MEROVINGICA	& s̄c̄h̄e ēm̄ b̄ac̄ p̄r̄o r̄ h̄am̄o ī d̄e t̄a & s̄c̄h̄e ēm̄ ī s̄u r̄e
kuriális	p̄d̄c̄am̄cl̄w̄ d̄uo p̄r̄at̄ f̄o r̄is u r̄ib̄ur̄ mon̄ach̄or̄um d̄
beneventana	sic ad̄np̄ē t̄at̄ur̄ ho s̄a uiḡil̄a s̄um̄ aḡē d̄ae.
longobardica	p̄ȳn̄z̄ p̄e d̄m̄v̄r̄im̄ b̄o & x̄z̄aur̄ h̄ur̄ l̄z̄bur̄ b̄oh̄p̄r̄
KAROLING MINUSCULA	Et uocauit dī aridā terrā. congregationesq; aquarū
oklevél minuscula	ut abba de p̄dicto mon̄ast̄rio libere d̄eincep̄ p̄ost̄are habeat de p̄not̄o
gót könyvírás, textura	ti minimoz gr̄uq; minist̄er̄i ex̄pl̄erent̄. ī p̄ast̄r̄
gót kurzív	Ad̄c̄in̄de sollicitudine mea cogitare dignem̄ / resp̄bente
kancelláriai	Vund des zu erkünd haben wir vnser eigen zusigell th̄u
antikva	Secundū hęc curiarū noīa. tribuū comicioꝝ .sig
humanista kurzív	Quare p̄ p̄te Rectoris, ⁊ can̄ȳ p̄redic̄az̄; s. v. h̄utr̄ suppl̄h̄

a		A		b		B	
c		C		d		D	
e		E		f		F	
g		G		h		H	
i		I		j		J	
k		K		l		L	
m		M		n		N	
o		O		p		P	
q		Q		r		R	
s		S		t		T	
u		U		v		V	
w		W		x		X	
y		Y		z		Z	

font: *Wiegel Kurrent*

további ajánlott fontok gyakorláshoz: *18thCtrKurStart* | *Greifswalder Deutsche* | *Schrift_Suetterlin*

Einzel- buchstaben	Übungswort
<i>a A</i>	<i>am, Auto</i>
<i>b B</i>	<i>bei, Bus</i>
<i>c C</i>	<i>circa, Café</i>
<i>d D</i>	<i>du, Doktor</i>
<i>e E</i>	<i>ein, Ei</i>
<i>f F</i>	<i>fett, Fuß</i>
<i>g G</i>	<i>gut, Geige</i>
<i>h H</i>	<i>hier, Haus</i>
<i>i I</i>	<i>ich, Inge</i>
<i>j J</i>	<i>ja, Jojo</i>
<i>k K</i>	<i>klein, Kind</i>
<i>l L</i>	<i>laut, Lust</i>
<i>m M</i>	<i>meine, Maus</i>

Einzel- buchstaben	Übungswort
<i>n N</i>	<i>nah, Nase</i>
<i>o O</i>	<i>oft, Oma</i>
<i>p P</i>	<i>paar, Puppe</i>
<i>q Q</i>	<i>quer, Quelle</i>
<i>r R</i>	<i>rein, Reis</i>
<i>s s ß S</i>	<i>uns, sich, naß, Stein</i>
<i>t T</i>	<i>tief, Tor</i>
<i>u U</i>	<i>unser, Uhu</i>
<i>v V</i>	<i>vor, Vater</i>
<i>w W</i>	<i>wo, Weg</i>
<i>x X</i>	<i>nix, Xerxes</i>
<i>y Y</i>	<i>Typ, Ypsilon</i>
<i>z Z</i>	<i>zum, Zahl</i>

a b c = c d e f g h i j k l m n o

p = p q r s t u v w x y z

ä ö ü, ch ck ß tz;

A B C D E F = F G H = H J = J K

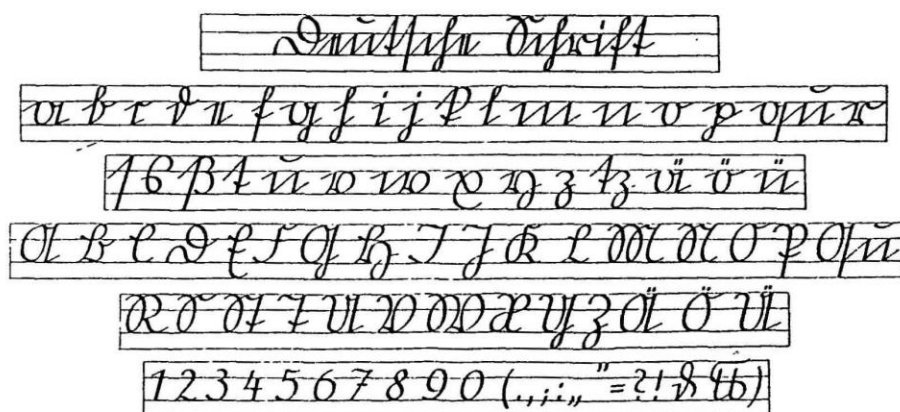
L M N O P Qu R S T U V = V

W = W x y z; Ä Ö Ü, ST.

Deutsche Schreibschrift

In Bayern von 1950 bis 1955 als Zweitschrift im Schulgebrauch

Abbildung gemäß Bekanntmachung des Bayerischen Staatsministeriums für Unterricht und Kultus vom 22. August 1950

NÉMET GRAMMATIKA.

E L S Ő R E S Z.

A' Betűkről és azoknak kimondásokról.

§. 1.

A' nagy és apró írás-és nyomtatásbeli német betűk ezek:

<i>A</i>	<i>B</i>	<i>C</i>	<i>D</i>	<i>E</i>	<i>F</i>	<i>G</i>
A a	B b	C c	D d	E e	F f	G g
a	b	cz, k	d	e	f	g
<i>H</i>	<i>I</i>	<i>K</i>	<i>L</i>	<i>M</i>	<i>N</i>	
H h	I i	K k	L l	M m	N n	
h	i	k	l	m	n	
<i>O</i>	<i>P</i>	<i>Q</i>	<i>R</i>	<i>S</i>	<i>T</i>	<i>U</i>
O o	P p	Q q	R r	S s	T t	U u
o	p	q	r	s z sz	t	u
<i>V</i>	<i>X</i>	<i>Y</i>	<i>Z</i>			
V v	X x	Y y	Z z			
v	x	y	z			

Kettősök: *ch ck s sz sz sp st, szt tz nts ts.*

Kéthangúk: *ä á (é, e), ö ó (é, e, ő), ü ú (i, ü).*

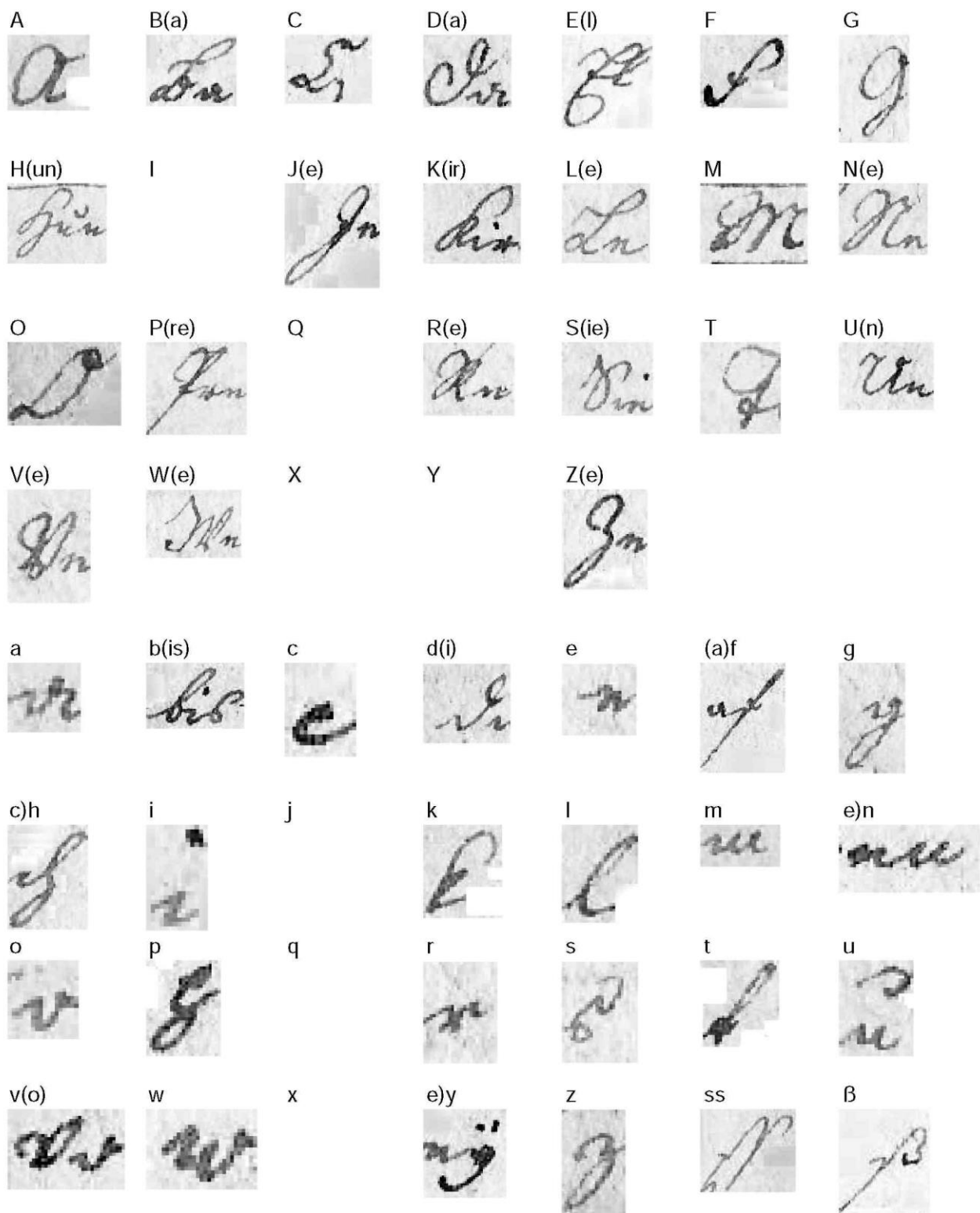
§. 2. Regulák a' Magokbanhangzók kimondásokról.

1) Rövidek a' két Mássalhangzó előtt a' Magokbanhangzók; p. o. *titter, keserü; die Stadt, a' város; wetten, fogadni.*

2) A' kéthangúk, (*ä, ö, ü*) ha csak egy mássalhangzó van utánuk, többnyire mindenkor hosszak, p. o. *schön, (olv. son. v. schön) szép; übel, (übel, íbel) rossz; Bär, (bär) medve.*

Jegyzés. Németországban szokták leginkább az *ö*-t *ö*-nek, és az *ü*-t *ü*-nek olvasni; nálunk a' Németek inkább *é*-nek és *i*-nek mondják, kivált a' Szepességben; de az *ö* még sem ejtik olyan élesen, mint mi a' vonásos *é* betűt ezekben: *sép, kép, ép*; igyekezzünk tehát az *ö* kimondásában a' mi *ö*-nkhez közelíteni, 's így találjuk el a' helyes kimondást.

Klein manuscript

Tafel III

Gotische Kursive und Bastarda XIII.-XV. Jhdt.

a-b	aaabbaa	bbbbb	c	c	aaabbaa	1
e-h	cccccc	ff	g	g	g	2
i-l	iii	ll	m	m	m	3
o-p	oo	pp	q	q	q	4
s-u	ss	ss	ss	ss	ss	5
v-w	vv	vv	vv	vv	vv	6
x-z	xx	xx	xx	xx	xx	7
AA-AD	AA	AA	AA	AA	AA	8
E-H	EE	EE	EE	EE	EE	9
I-M	II	II	II	II	II	10
N-R	NN	NN	NN	NN	NN	11
S-V	SS	SS	SS	SS	SS	12
W-Z	WW	WW	WW	WW	WW	13

Gotische Kurrentschrift XVI.-XVIII. Jhdt.

[illegible]

Tafel IV

r	r r r r r x t x t t r v n n v r r x	1
r	x x r w n x e e z z z z z e e e	2
i	r r r r r p p p p p p p p p p p p	3
i, ii	l l l l l l l l l l l l l l l l l l	4
i, h	k k k k k k k k k k k k k k k k	5
h	k k k k k k k k k k k k k k k k	6
s	s s s s s p p p p p p p p p p p p	7
t, tt	t t t t t t t t t t t t t t t t t t	8
tt	t t t t t t t t t t t t t t t t t t	9
u, v	u u u u u u u u u u u u u u u u	10
v, w	v v v v v v v v v v v v v v v v	11
w, z	w w w w w w w w w w w w w w w w	12
x, y	x x x x x x x x x x x x x x x x	13
y, z	y y y y y y y y y y y y y y y y	14
z	z z z z z z z z z z z z z z z z	15
a	a a a a a a a a a a a a a a a a	16
b	b b b b b b b b b b b b b b b b	17
c	c c c c c c c c c c c c c c c c	18
c, d	c c c c c c c c c c c c c c c c	19
d	d d d d d d d d d d d d d d d d	20
d, e	d d d d d d d d d d d d d d d d	21
e	e e e e e e e e e e e e e e e e	22
f	f f f f f f f f f f f f f f f f	23
f, g	f f f f f f f f f f f f f f f f	24
g	g g g g g g g g g g g g g g g g	25
h	h h h h h h h h h h h h h h h h	26
i	i i i i i i i i i i i i i i i i	27
j	j j j j j j j j j j j j j j j j	28

Tafel V

6	U U U U U U U U U U	1
	U U U U U U U U U U	2
	U U U U U U U U U U	3
5	H H H H H H H H H H	4
3	U U U U U U U U U U	5
R	K K K K K K K K K K	6
R, L	K K K K K K K K K K	7
L	L L L L L L L L L L	8
M	M M M M M M M M M M	9
	E E E E E E E E E E	10
N	N N N N N N N N N N	11
O, P	O O O O O O O O O O	12
P	P P P P P P P P P P	13
	R R R R R R R R R R	14
P, Q	R R R R R R R R R R	15
Q, R	R R R R R R R R R R	16
R	R R R R R R R R R R	17
	S S S S S S S S S S	18
S	S S S S S S S S S S	19
S, T	T T T T T T T T T T	20
T	T T T T T T T T T T	21
	U U U U U U U U U U	22
	U U U U U U U U U U	23
U, V	V V V V V V V V V V	24
V	V V V V V V V V V V	25
	W W W W W W W W W W	26
	W W W W W W W W W W	27
W, X	X X X X X X X X X X	28
X, Y	X X X X X X X X X X	29
Y	Y Y Y Y Y Y Y Y Y Y	30

Verschränkungen und Ligaturen

1. in der gottschen Kursive und der Bastarda

8 d e f g h i j k l m n o p q r s t u v w x y z

da de di do du da de di do du fa fe fo fu ga ge go gg

ua ue wo we wo; ea et ei eo so ss te tt to tw

wa we wo wa wo ea et ea eo fa ff fe ff fe fo me

2. in der gottischen Kurrentschrift

3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16

Humanisten-(Latein-)Schrift

a a d d d d ae e e e e g g g g p p z z y ij y y z z 17
 f f f f ll ll ll ll s s s s v v z z z z z z 18
 z ae ae ae ct ct ct st st st st st st st st 19
 oe oe oe